

Dr. Ir. Jaap Dawson

Wat houdt ruimte in?

Kies drie gebouwen, steden of ruimten die je een gevoel geven van vreugde. Denk er niet te lang over na. Kies plaatsen waar je geweest bent, plaatsen die je geproefd hebt met je lichaam en je ziel. Kies gebouwen of plekken die je dankbaar maken voor het leven.

De keuzes die mijn studenten maken, liegen er niet om. De voorbeelden zijn vrijwel nooit nieuw. Vaak zijn het kerken en tempels, soms pleinen, niet zelden tuinen. Huizen met herkenbare gezichten komen altijd op de lijst. Gebouwen die de mode bepalen voor professionele architecten, halen de verzameling nauwelijks.

Waarom? Wat is het dat de lievelingsgebouwen met elkaar gemeen hebben? Waarom voelen wij ons thuis in de gebouwde ruimten die we gekozen hebben? Zou het kunnen zijn, dat ze antwoord geven op oervragen in de menselijke ziel?

Keer op keer stel ik mezelf dezelfde vraag. En telkens weer kom ik op hetzelfde antwoord uit: een geslaagd gebouw of een levendige stad bevat ons. De grenzen van de ruimten die we hebben gekozen, bevatten niet alleen de ruimte die we bewonen. De grenzen bevatten een ervarings wereld die we nodig hebben in onze ontwikkeling, in ons leven met elkaar, in het leven zelf. Deze ervaringswereld kennen we alle- maal. We zijn er al geweest. We zijn er geweest, toen we kinderen waren. En onze kindertijd hebben we – min of meer – overleefd. Hoe deden we dat?

In den beginne, herinnert D. W. Winnicott ons, ervaren wij onszelf als waren wij heel de wereld.¹ We maken geen onderscheid tussen moeder en borst, broer en beest, mijn en dijn. Overdag zijn wij zelf het licht; 's nachts zijn wij de duisternis zelve. De geluiden in onze dromen vinden wij net zo echt als de geluiden van de auto's op de snelweg achter ons huis. Is dit soms het leven in het paradijs?

Geenszins. Want op het moment dat moeder de kamer verlaat, zijn wij doodsbang. Omdat we nog geen onderscheid hebben kunnen maken tussen onszelf en onze moeder, zijn we bang dat we niet meer bestaan wanneer moeder ons tijdelijk verlaat. We raken in paniek. Wie zegt dat een kind geen besef heeft van de dood?

Maar wonder boven wonder gaan we niet dood. Als moeder haar taak goed vervult, dan speelt ze vanzelf verstoppertje. Ze laat haar gezicht zien om vervolgens haar gezicht te bedekken of te keren. Ze komt toch terug! Zo ontdekken we dat moeder niet echt verdwenen is – en wij ook niet.

Gaandeweg leren we ons eigen gezicht zien, weerspiegeld in de blik van onze moeder. Wat een ontdekking! We zijn Vasco da Gama en Christopher Columbus: we ontdekken nieuwe gebieden zonder te verdrinken in een onge- differentieerde zee. Deze nieuwe werelden – en alles daarin – geven we namen, want nu kunnen we borst en beest, kamers en mensen, dag en nacht onderscheiden. Zo zijn wij vrij letterlijk de scheppers van onze wereld.

We reizen ver, maar niet alleen. Familieleden en vrienden reizen mee. En Beer ook. Met Beer kunnen we praten, en Beer praat terug. Net als moeder blijkt Beer in staat verschillende

gezichten te vertonen: het gezicht van de inbreker in onze jongste droom, het gezicht van moeder als ze opnieuw wegloopt, zelfs ons eigen gezicht als we ons triest voelen en vertroosting zoeken. Beer bevat onze gevoelens. Beer bakent onze herinneringen af en draagt ze. Beer houdt onze eigen inhoud in.

Beer dient als vat voor de herinneringen die onmisbaar zijn in onze ontwikkeling.

Beer helpt ons ook spelen. Nu we Beer vertrouwen, durven we met andere kinderen spelen. We beseffen nu dat zij andere gezichten hebben dan ons eigen gezicht; en andere gezichten betekenen andere gevoelens. We zijn trots op de ontdekking dat onze wereld zo groot is geworden. We voelen ons machtig. Voor we het beseffen, kennen we onze grenzen niet meer. We slaan onze vrienden. We verbergen ons in een struik als moeder ons roept voor het eten. We stelen de fiets van onze broer. En dan verschijnt vader of moeder met een onweerlegbaar bevel: ‘Ga onmiddellijk naar je kamer!’

Tot onze verbazing helpt onze kamer ons net als Beer ons hielp. Onze kamer bevat ons niet alleen letterlijk: onze kamer bevat ook onze gevoelens, onze emoties, onze herinneringen. Onze kamer houdt ze in – en houdt ons in. Onze kamer schept voor ons een veilige ruimte waarin we kunnen spelen – spelen niet alleen met nieuwe ontdekkingen maar ook met de pijn en frustratie van onze verbanning. Onze kamer is een vat; en alleen in een veilig vat kunnen wij onze eigen inhoud bevatten. Eerst hadden onze gevoelens ons in hun bezit; nu beseffen we dat wij de gevoelens bezitten.

Onze kamer is een vat met grenzen die we nodig hebben om onze gevoelens te bevatten.

Is het deze kracht van de kamer als vat dat onze fascinatie voor kamers en huizen en gebouwen voedt? Hoe dan ook, onze fascinatie groeit. We tekenen hui zen en straten. We gaan huizen in aanbouw verkennen en bouwen mee met de werklui – of ze dat wil len of niet.

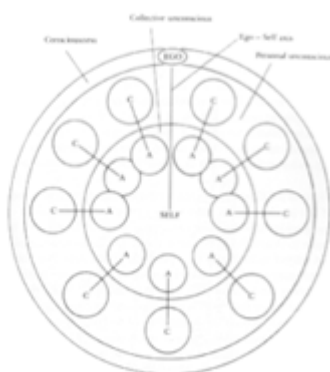
Als we groot worden, gaan we architectuur studeren. We gaan werelden op betoverende werelden ontwerpen en bouwen.

Maar als we daadwerkelijk met de studie beginnen, krijgen we een koude douche. Wij hadden verwacht alles te leren over de bouwstenen van bezielde en bezielende ruimten. In plaats daarvan krijgen we les in ontlichaamde krachten, utilitaire programma's van eisen en de stijlkenmerken van de steeds veranderende mode. Hoe leren we een wereld vol gebouwde werelden bouwen? Hoe dienen de gebouwen ons? Welke gebouwen en ruimten dienen ons beter dan andere?

Met deze vragen gaan we onze eigen studie inrichten. We gaan zelf boeken lezen, gebouwen bezoeken, gebouwde werelden bestuderen. Al gauw ontdekken we dat gebouwen niet alleen mensen en dieren bevatten, niet alleen een aangenaam klimaat en een magnetron bevatten, maar ook schatten. Gebouwen en kamers bevatten ook onze dierbaarste schatten: goden en God. En we weten al – zij het nog half bewust – dat gebouwen en kamers onze herinneringen en gevoelens en in feite onze eigen ontwikkelingsgeschiedenis bevatten. We hebben meer nodig dan een washok: we hebben ook veilige speelruimten nodig.

Onze eigen studie voert ons langs architecten die tekeningen maken, langs ontdekkingsreizigers die kaarten maken en langs dieptepsychologen die het onzichtbare landschap van de menselijke ziel proberen weer te geven in diagrammen.

De kaarten die Jung en zijn collega's tekenden, blijven ons raken.² We zien een cirkelvormige grens die ons doet denken aan de muren rond een kasteel. In het midden van de ruimte staat het onbewuste aangegeven. In deze belevingsruimte, op dit gebied zijn wij begonnen met onze ontwikkelingsreis. Hier is waar de grenzen tussen mijn en dijn nog vaag zijn. Hier vinden we ook de archetypische beelden van terugkerende dromen en sagen en toneelstukken die we later in de buitenwereld beleven. Dit is ons eerste thuis. 'Home is where one starts from,' herinnert T. S. Eliot ons – ook al kennen wij dit thuis lang niet volledig.³ Aan de buitenkant van de tekening, op de muren van het denkbeeldige kasteel, vinden we een klein gebied dat 'ego' heet. Dit is de ruimte die ons 'ik' inneemt. We zijn verbaasd en misschien zelfs ontdaan als we merken hoe klein het gebied van het 'ik' is ten opzichte van het terrein van de rest van de ziel. En hier, aan de rand van de ringmuur, kan het ego naar buiten kijken, naar de onbegrensde wereld, of naar binnen, naar de bron van ons bestaan.

Het ego kan naar binnen kijken naar zijn bron en naar buiten kijken naar de wereld.

Deze zielskaart intrigeert ons. Op een onverklaarbare manier lijkt ze bekend. Waarom heeft Jung een celvormige kaart getekend met een duidelijk midden en heldere buitengrenzen? Als

we in onze verbeelding langs de stadsmuren van deze kleine stad lopen, dan komen wij onszelf tegen en begrijpen wij de wijsheid die in de vorm zit. Uit ervaring weten we al dat we naar buiten kunnen kijken – naar de activiteiten en evenementen van de wereld – of naar binnen – naar de drama's van onze dromen en innerlijke toneelstukken, naar onze eigen geschiedenis, naar onze persoonlijke ontdekkingsreis. Uit ervaring weten we ook dat het ego hebzuchtig kan zijn, dat het 'ik' vaak grenzen overschrijdt en landen verovert. Het ego kan zijn oorsprong in het midden van de cirkel vergeten of zelfs negeren:

The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold;
Mere anarchy is loosed upon the world.⁴

We staan even stil. Klopt deze kaart van de ziel echt? We weten dat we nieuwe terreinen moeten veroveren, willen we groeien, willen we leren. Waarom is het dan ook nodig om aandacht te blijven schenken aan het centrum, aan het middengebied?

De geschiedenis van de architectuur komt ons te hulp. We kijken opnieuw naar de gebouwen en steden waar we ons werkelijk thuis in voelen. We lopen langs aediculae in Afrika, in Puglia, in Honduras. We bewonderen de grot met een **numineus** schilderij op de achtermuur. We begroeten Athena midden in de centrale ruimte van de Parthenon.

We begroeten Athena in de centrale ruimte van de Parthenon.

Op het middelpunt van de temenos in welke plaats ook vinden we de heilige rollen, de Shiva, de Boeddha, de geconsacreerde Hostie. We kijken naar de mihrab zoals we naar ons weerspiegeld gezicht keken in onze moeder en in Beer. We wandelen door hoven met fonteinen in het midden. Niet zonder angst lopen we over drempels heen in de Verboden Stad als we de plek naderen die enkel de keizer toebehoort. Als we door steden lopen, komen we pleinen tegen in het midden van een cluster gebouwen. Keer op keer staan we tegenover een cellenstructuur; en we weten dat een cel een kern heeft.

San Miniato al Monte bevat herinneringen en tegenwoordigheid in ruimte en ritueel.

Toch kennen we ook gebouwen met kernen die onze ziel niet dienen. Kijken we naar de Panopticongevangenis, dan zien we dat de bewakers de centrale ruimte bewonen. We hadden een heilig beeld of een herinnering verwacht in plaats van bewakers. De bewakers zijn net opgeblazen ego's: ze hebben het heilige midden ingepikt voor zichzelf, voor hun eigen doeleinden – macht en beheersing.

In de Panopticon bezitten de bewakers de centrale ruimte.

We kennen ook gebouwen en steden die helemaal geen kernen hebben. Op afstand kijken we naar lineaire steden, haast zonder begin of eind. Door onze autoruit zien we ontelbare winkelcentra voorbij razen: vreemd toch, want een echt centrum is ver te zoeken. En we zien gebouwen die op *robots* lijken: abstracte vormen die we alleen kunnen ervaren als dingen, als objecten, als producten.

Hoe meer we kijken naar wat we gebouwd hebben, hoe meer de bevredigende aspecten van de gebouwde omgeving ons doen denk- en aan de kaart van de ziel. Ruimten, gebouwen en steden met een duidelijk begrensde binnengebied weer spiegelen onze eigen ervaring van het leven, onze eigen ontwikkelingsgeschiedenis. We hebben de ruimte in het midden hard nodig. Daar zijn we als steeds bewuster wordende wezens begonnen; daar zitten onze herinneringen; daar bergen wij onze schatten op; daar is de plaats waar wij kunnen terugkeren om een bodemloze put van energie en beelden en leven te vinden.

We zijn blij met deze ontdekking van de structuur van onze ruimten, onze gebouwen en onze levens- geschiedenis. Een fysieke ruimte kan onze innerlijke ruimte weerspiegelen, oproepen en versterken. Dit vermoeden wij. Om er zeker- der van te zijn, lezen we verder. We belanden bij Porphyrios, die ons verzekert en herinnert dat 'Classicism is Not a Style'.⁵ Wat bedoelt hij eigenlijk?

Porphyrios kijkt niet alleen naar gebouwen die we klassiek kunnen noemen: hij kijkt naar de houding van hun scheppers. Hij concludeert dat klassieke architecten – uit welk tijdperk ook – gebouwen en ruimten scheppen die meer zijn dan hun fysieke kenmerken alleen. De klassieke houding is volgens Porphyrios een mimetische houding: de klassieke architect bouwt ruimten die de wereld imiteren. Ze imiteren de orde in de wereld die we beleven. Een bouwdeel draagt zichtbaar een ander bouwdeel; een gebouw verrijst uit de aarde en eindigt met een gebaar naar de hemel; begrensde werelden staan binnen begrensde werelden begrensde. Deze imitatie is geen fotografische kopie van de wereld, maar een poëtische weergave van de relaties binnen de wereld.

Begrensde ruimten: wie heeft er meer over geschreven en er bewust naar gebouwd dan Dom Hans van der Laan?⁶ Hij geeft de muren in zijn gebouwen een opvallende dikte. Het is alsof Van der Laan vlees wil geven aan een geestelijk concept: onze behoefte aan grenzen. Muren bakenen ruimten af, observeert Van der Laan: anders nemen we geen ruimte waar. Een wand die nagenoeg geen dikte heeft, komt ons over als een abstracte grens. Maar wanden met letterlijke substantie bevatten ruimte die we op een sensuele manier kunnen voelen. Zo worden we bewuster van de ruimte tussen twee wanden. De ruimte begint te leven. De ruimte krijgt gestalte. De ruimte is vlees geworden.

Van der Laan kijkt naar gebouwen door de eeuwen heen. Hij doet experimenten met blokken om de grenzen van onze fysieke waarneming te ontdekken. Hij concludeert dat wanden met een waarneembare dikte een ruimtelijke cel in leven kunnen roepen. Meerdere ruimtelijke cellen kunnen naast elkaar of in elkaar staan, zolang we ergens de primaire ruimtelijke cel kunnen waarnemen tussen twee massieve wanden. Wanden omvatten zo een ruimte. En zo worden wij bewuster van de ruimte die wij bewonen.

In de kerk van St. Benedictusberg bepaalt de muurdikte de breedte van de zijbeuken. De zijbeuken vormen de ruimtelijke cellen die de rest van het gebouw genereren.

Een primaire ruimtelijke cel: waar zijn we deze bouwsteen van de ruimte al eerder tegengekomen? In gebouwen die we klassiek noemen. Zulke gebouwen kennen ruimtelijke modules die een veelvoud zijn van een kolom. De maten van de modules keren terug op verschillende niveaus in het gebouw. De klassieke architect maakt begrensde modules van ruimten, begrensde ruimten met waarneembare kernen en ook gevelcomposities met grenzen rond ruimtelijke middelpunten. Zo mist geen deel van het gebouw een relatie met de andere delen. De grenzen omvatten de ruimten, maken de ruimten mogelijk, brengen de ruimten tot leven.

Met een klassieke houding scheppen wij ruimten die meer zijn dan hun fysieke kenmerken alleen, ruimten die duidelijke grenzen en kernen hebben, ruimten die de orde in onze binnenruimten weerspiegelen. Met een klassieke houding bouwen we fysieke werelden die ons in verbinding brengen met onze innerlijke werelden. We kunnen klassieke ruimten bevatten. En klassieke ruimten bevatten onze eigen ontwikkelingsgeschiedenis.

We zijn rond. We hebben kennis ontdekt en herontdekt: kennis van de innerlijke en de uiterlijke ruimten die wij bewonen. Wat houdt ruimte in? Wanden of kolommen houden ruimte letterlijk in. Pas als ze ruimte omvatten, kunnen wij de ruimte bevatten. Wat houdt ruimte in? De werkelijke inhoud van een ruimte houdt niet op bij de fysieke grenzen van een

kamer, een gang of een plein: de werkelijke inhoud is wat wij beleven, bewust en onbewust. We zijn in staat om fysieke ruimten te bouwen die ons in contact brengen met onze innerlijke ruimten, met onze eigen ontwikkelingsgeschiedenis, met de kern van ons leven. Waarom zouden we dan op een andere manier bouwen?

Noten

1. D. W. Winnicott, *Playing and Reality* (New York: Basic Books, Inc., 1971).
2. Anthony Stevens, *On Jung* (London: Routledge, 1990), p. 29.
3. T. S. Eliot, 'East Coker' in *Four Quartets* (New York: Harcourt, Brace & World, Inc., 1971), p. 31.
4. W. B. Yeats, 'The Second Coming' in *The Collected Poems of W. B. Yeats* (New York: Macmillan Publishing Co., Inc., 1977), p. 184.
5. Demetri Porphyrios, 'Classicism is Not a Style' in Andreas Papadakis & Harriet Watson, ed., *New Classicism* (Den Haag: SDU Publishers, 1990), pp. 19-21.
6. Zie Dom H. Van der Laan, *De architectonische ruimte* (Leiden: E. J. Brill, 1983); Richard Padovan, *Dom Hans van der Laan: Modern Primitive* (Amsterdam: Architectura & Natura Press, 1994); Alberto Ferlenga en Paola Verde, *Dom Hans van der Laan: le opere, gli scritti* (Milano: Electa, 2000).